

A. M. G. Rutten, *Apothekers en chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse eilanden van de Nederlandse Antillen in de negentiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1989; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1989, xix + 329 blz., f79,50, ISBN 90 232 2455 8).

Terecht stelt de auteur van dit werk, dat de geschiedenis van de gezondheidszorg in de West-Indische koloniale gebieden nog steeds te weinig aandacht geniet. Op welke wijze echter deze gezondheidszorg onder de aandacht van de lezer zou moeten worden gebracht — als specifieke koloniserende kracht bijvoorbeeld, of als weldoende structuur — vermeldt Rutten nergens expliciet.

Rutten lijkt dan ook niet gedreven door de ambitie een these over de relatie tussen gezondheidszorg en kolonialisme uit te werken, maar schijnt eerder een algemeen, beschrijvend overzicht te willen bieden over de gezondheidszorg op de Benedenwindse eilanden. Hierbij blijkt het hem minder te gaan om de conceptuele ontwikkeling, dan om de organisatie van geneeskunde en farmacie onder koloniale omstandigheden: de regeling van praktijken door de overheid, het afbakenen van competenties van de verschillende werkers in de gezondheidszorg gedurende de negentiende eeuw, en het tot stand brengen van verschillende intra- en extramuraal voorzieningen. Dat Rutten echter gezondheidszorg niet alleen beschouwt als een klakkeloos toegepaste combinatie van wetten en voorzieningen, maar als een gecompliceerd sociaal proces, moge blijken uit zijn herhaalde referenties naar bijvoorbeeld volkspraktijken, of naar heersende populaire attitudes ten aanzien van leven en dood.

Een blik op de indeling van het boek, de bibliografie en de lijst van geraadpleegde archieven volstaat om aan te tonen, dat Rutten breed te werk is gegaan. Zijn verblijf als apotheker op Curaçao bood hem bovendien de gelegenheid ook persoonlijke mededelingen van bewoners van het eiland in het boek te incorporeren. Het duidelijkst blijken de voor- en nadelen van de breedschematische aanpak uit het derde hoofdstuk: 'ziekte en genezing', waar in het bestek van ca. 130 pagina's getracht wordt, in tien subsecties een grote hoeveelheid data te verwerken. Zulke uiteenlopende onderwerpen als 'de demografische achtergrond', een 'overzicht van de belangrijkste ziekten', de intra- en extramuraal zorg, en de 'autochtone geneeskunst' passeren hier de revue; zaken, waarop slechts kort kan worden ingegaan, doch bijna alle een eigen studie waardig.

Hoewel Rutten in eerste instantie beoogde slechts de geschiedenis van de farmaceutische ontwikkelingen te behandelen, bleek hem al spoedig, in welke mate de farmacie onder koloniale omstandigheden was ingebed in de beoefening van de geneeskunde en chirurgie, hoe farmacie lange tijd vooral ook door de in de kolonie neergestreken chirurgijnen werd beoefend; dat de vakgebieden organisatorisch en wettelijk vooral aan het begin van de negentiende eeuw ook op de ABC-eilanden nog niet scherp gescheiden waren. Zo bevond zich op Bonaire en Aruba bijvoorbeeld, gedurende de gehele negentiende eeuw, geen enkele aparte, openbare apotheek.

In het eerste hoofdstuk gaat de auteur in op het ruimere koloniaal bestuurlijk kader in de West-Indische gebiedsdelen, waarbij per tijdvak melding wordt gemaakt van die bestuurlijke bepalingen, die op de gezondheidszorg van toepassing waren. De meeste van deze verordeningen komen vervolgens uitgebreider aan de orde in het eerder genoemde hoofdstuk 'ziekte en genezing'. Gegevens omtrent de zeer gemêleerde bevolkingssamenstelling (met op Curaçao en Bonaire ca. 50% slaven omstreeks 1857) en omtrent de bevolkingstoe- en afname dienen hier als inleiding op een korte bespreking van enige veel voorkomende ziekten in de negentiende eeuw. Als saillant gegeven vermeldt Rutten dat Curaçao gevrijwaard bleef van cholera, hetgeen hij toeschrijft aan de zeer strenge quarantaine-regels op het eiland.

Na deze inleiding stelt de auteur de ontwikkeling van intramurale voorzieningen aan de orde, die ruwweg volgens twee lijnen verliep: de militaire en de civiele gezondheidszorg-voorzieningen. Eenzelfde indeling houdt de auteur aan bij zijn bespreking van de extramurale zorg. Hier wijdt hij een sectie aan de chirurgijnen, die tot de bemanning van de WIC-schepen behoorden, en waaronder zich een groot aantal buitenlanders bevond. Hij contrasteert hun positie met die van de civiele geneesheren, qua opleiding en praktijkvoering, en beschrijft hoe een en ander, middels de wetten en verordeningen van 1816, 1838 en 1874 in toenemende mate onder controle kwam te staan van de overheid, met na 1874 de Geneeskundige Raad als toezichhoudend lichaam. Naast overeenkomsten met de gezondheidswetgeving en haar toepassingen in Nederland, in principe vastgelegd in het zogenaamde concordantie-beginsel, worden tevens de verschillen besproken.

Speciale aandacht wordt in dit verband nog gegeven aan de grote aantallen joodse geneesheren onder de officieren van gezondheid en de civiele geneesheren, en aan de positie van de stadschirurgijn, lange tijd de eerst verantwoordelijke voor zaken van openbare gezondheidszorg, zoals levensmiddelen-controle.

Het laatste hoofdstuk spitst zich volledig toe op de ontwikkelingen in de farmacie, die echter een niet onverwachte overlap tonen met eerder beschreven algemeen medische ontwikkelingen. Duidelijk wordt uiteengezet hoe met het vorderen van de eeuw, de bevoegdheid tot het uitoefenen der 'artsnijmengkunst' meer en meer werd voorbehouden aan de apothekers, zij het nog niet in die exclusieve mate als dat nu het geval is. De apotheken in Willemstad en 'aan de overzijde' (Otrabanda),—drie in 1840 en acht omstreeks 1900—worden besproken wat betreft hun personele bezetting, vaak als familiebedrijven. Ook hier treffen wij meerdere Duitse namen aan, zoals die van de familie Zeppenfeldt.

Interessant is te vernemen hoe de apotheken in hun taakopvatting afweken van hun negentiende-eeuwse equivalenten in Nederland, bijvoorbeeld waar het het verstrekken van 'magische Produkten' betrof (201) of in de nevenactiviteiten die zij ontplooiden zoals het houden van een soort bank (202). Niet vergeten wordt het feit dat de ABC-eilanden zelf medicinale grondstoffen leverden, waarvan vooral *aloë* de landskas spekte.

Hoewel Rutten het boek niet als comparatief werk heeft bedoeld, worden vergelijkingen met de situatie in Nederland, en met die in de de ABC-eilanden omringende gebieden bij herhaling getrokken. Gezien de veelheid van referenties, die Rutten in het boek heeft opgenomen, zal het zijn nut ook als naslagwerk bewijzen. De addenda, zoals een lijst korte biografische notities van geneesheren, apothekers, hospitaalmeesters en handelaren in geneesmiddelen op de ABC-eilanden, zullen een ieder die in Ruttens voetsporen wil treden, zeer tot voordeel strekken.

G. M. van Heteren

A. W. Meeder, *Johan Justus van Toorenenbergen. Meer dan een atleet van historiën* (proefschrift Vrije Universiteit 1988; Kampen: Mondiss, 1988, 268 blz., f35,-, ISBN 90 6651 086 2).

Johan Justus van Toorenenbergen (1822-1903) was Nederlands Hervormd predikant in Elspeet, Vlissingen en Rotterdam, voordat hij in 1880 aan de Universiteit van Amsterdam werd benoemd tot hoogleraar in de geschiedenis van het christendom. Zijn sporen heeft hij in de eerste plaats verdiend als bronnenuitgever. Theologisch gezien behoorde Van Toorenenbergen tot wat nu als